

Beata Kuryłowicz

Uniwersytet w Białymstoku

 <https://orcid.org/0000-0003-2309-4313>

b.kurylowicz@uwb.edu.pl

Pole semantyczne CIAŁO CZŁOWIEKA w słowniku tykocińskim Zygmunta Glogera

Streszczenie. Przedmiotem artykułu jest leksyka gwarowa tworząca pole semantyczne CIAŁO CZŁOWIEKA, wyekscerpowana z XIX-wiecznego słownika gwary ludowej Zygmunta Glogera (*Słownik gwary ludowej w okr. tykocińskim*). Autorka opisuje strukturę pola, pokazuje znaczenie leksemów tworzących to pole, ustala miejsce wyrazów w jego obrębie, prezentuje relacje semantyczne (synonimię, polisemię, hiponimię i meronimię) między wyrazami. Z przedstawionej analizy wynika, że Gloger zanotował 298 leksemów dotyczących ciała człowieka, najwięcej nazw grupują podpola 1. ciało, jego części, cechy fizyczne, wygląd (110) i 4. czynności i stany fizjologiczne, sprawność i wydolność organizmu, zmysły, choroby, leczenie (98), a najczęstszym typem relacji semantycznej jest synonimia.

Słowa kluczowe: gwara Polski północno-wschodniej, leksyka dotycząca ciała człowieka, leksykografia gwarowa, pole semantyczne, relacje semantyczne

The semantic field THE HUMAN BODY in Zygmunt Gloger's Tykocin Dictionary

Summary. The subject of the article is the dialect lexis forming the semantic field CIAŁO CZŁOWIEKA (**The Human Body**), extracted from the 19th-century dictionary of folk dialect by Zygmunt Gloger (*Słownik gwary ludowej w okr. tykocińskim*). The author describes the structure of the field, shows the meaning of the lexemes forming this field, determines the place of the words within it, presents the semantic relations (synonymy, polysemy, hyponymy and meronymy) between the words. The analysis shows that Gloger recorded 298 lexemes referring to the human body, with the largest number of names grouped in subfields 1. body, its parts, physical features, appearance (110) and 4. physiological activities and states, fitness and efficiency of the body, senses, diseases, and treatment (98), and the most frequent type of semantic relation is synonymy.

Keywords: the dialect of north-eastern Poland, lexis regarding the human body, dialect lexicography, semantic field, semantic relations

Wprowadzenie

Artykuł jest próbą rekonstrukcji pola semantycznego CIAŁO CZŁOWIEKA na podstawie leksyki gwarowej zgromadzonej przez Zygmunta Glogera w *Słowniku gwary ludowej w okr. tykocińskim*¹, opublikowanym w „Pracach Filologicznych” w 1893 r.² Celem szczegółowych analiz, opartych na teorii pól językowych, jest charakterystyka struktury pola CIAŁO CZŁOWIEKA, pokazanie znaczenia leksemów tworzących to pole oraz wskazanie relacji semantycznych między wyrazami w polu. Analiza semantyczna leksemów tworzących pole, ich układu w obrębie poszczególnych podpól³, relacji semantycznych wiążących wyrazy w polu ma także pokazać istotne z perspektywy XIX-wiecznych użytkowników gwary tykocińskiej aspekty fizyczności człowieka odzwierciedlone w języku.

Z. Gloger, wybitny polski archeolog, etnograf, historyk, folklorysta, krajoznawca, kolekcjoner, był także zamięłowanym językoznawcą⁴. Swoją zbieracką pasję rozwijał nie tylko na niwie historii czy archeologii, lecz także języka, czego świadectwem jest m.in. słowniczek tykociński, do którego materiał gromadził blisko trzydzieści lat. W tej działalności przyświecał mu jeden cel: ocalić od zapomnienia starożytności polskie. *Słownik gwary ludowej w okr. tykocińskim* jest alfabetycznym (z elementami gniazdowania) układem ok. 2000 haseł. Wyrazów, wyrażeń i zwrotów, o różnym stopniu sfrageologizowania, jest w nim jednak znacznie więcej (3725 leksemów), ponieważ Gloger często w jednym artykule hasłowym umieszczał kilka, a nawet kilkanaście, podhaseł⁵.

Materiał językowy słownika stanowił już przedmiot opisu, analizowano cechy fonetyczne (Kuryłowicz 2006a) i morfologiczne (Kuryłowicz 2007b, 2008), a także wybrane zagadnienia leksykalne (Kuryłowicz 2006b, 2006c, 2007a). W dotychczasowym dorobku naukowym brakuje jednak

¹ Słownik wraz z obszernym komentarzem językowym został wydany przez Beatę Kuryłowicz i Bogusława Nowowiejskiego (Kuryłowicz, Nowowiejski 2020).

² W analizach uwzględniono materiał gwarowy z Tykocińskiego (300 leksemów) zebrany przez Z. Glogera już po opublikowaniu słowniczka i dodany w postaci ręcznych dopisków do egzemplarza nadbitkowego *Słownika...*, przechowywanego w bibliotece Zakładu Językoznawstwa, dawnej Pracowni Atlasu i Słownika Gwar Polskich w Krakowie. W 2019 r. Joanna i Jan Okoniowie opublikowali ten materiał w postaci dopełnienia słowniczka tykocińskiego (Okoniowa, Okoń 2019). Skrót D oznacza przykład, który pochodzi z ręcznych uzupełnień Z. Glogera.

³ W celu uniknięcia powtórzeń zamiennie używam terminu *subpole*.

⁴ Zob. Kuryłowicz 2005.

⁵ Zob. Kuryłowicz 2007a.

studium przedstawiającego całościowo zasób leksykalny słownika. Niniejszy szkic wypełnia, przynajmniej częściowo, tę lukę na mapie leksykologii gwarowej. Jest także częścią powstającej większej pracy, w której słownik zostanie omówiony jako źródło wiedzy o języku i kulturze XIX-wiecznego Podlasia.

Przyjęcie koncepcji pól językowych opiera się na założeniu, że zgromadzony materiał stanowi uporządkowany i zhierarchizowany zbiór jednostek leksykalnych wchodzących ze sobą w różne relacje semantyczne⁶. Poszczególne elementy tego zbioru powiązane są przynależnością do wspólnej kategorii znaczeniowej, w tym wypadku CIAŁA CZŁOWIEKA. Teoria pola semantycznego doczekała się na gruncie polskim bogatej literatury, tak teoretycznej, jak i materiałowej⁷. W tego typu badaniach dominuje, zgodnie z koncepcją inicjatora teorii pola Josta Trierera (Trier 1931), ujęcie synchroniczne, zaprezentowane także w niniejszym studium.

Pole CIAŁO CZŁOWIEKA i podpola wchodzące w jego skład zostały wyodrębnione na podstawie schematu klasyfikacji pól tematycznych leksyki staropolskiej zastosowanej w opracowaniu Stanisława Dubisza *Język – historia – kultura (wykłady, studia, analizy)* (Dubisz 2002: 132–140). Klasyfikacja ta jest z kolei przekształconym podziałem Andrzeja Markowskiego, który układ pól zastosował do słownictwa wspólnego różnym odmianom polszczyzny (Markowski 1990). W niniejszym szkicu podział zaproponowany przez S. Dubisza został w pewnym stopniu zmodyfikowany dzięki uwzględnieniu zjawisk charakterystycznych dla rzeczywistości wiejskiej 2. poł. XIX w.

Przedmiotem analiz objęto hasła i podhasła, które stanowią część definicji, zostały zapisane kursywą i opatrzone definicją leksykalną, np. *miziany* ‘palec, *mizinieć* – mały palec u ręki, *mizionek* (D)’. Warianty leksykalne i słowotwórcze haseł traktowane są jako odrębne jednostki, np. *betch*, *trybuch* ‘brzuch’; *kłykieć*, *kłykut* ‘część palca, zewnętrzna część stawu’. Warianty fonetyczne rozpatrywane są jako jeden leksem, np. *rency* || *ręcy* ‘ręce’.

Struktura semantyczna pola CIAŁO CZŁOWIEKA

Pole znaczeniowe CIAŁO CZŁOWIEKA obejmuje 298 leksemów, których układ w obrębie poszczególnych podpól wygląda następująco: 1. ciało, jego części, cechy fizyczne, wygląd, 2. rozwój ciała, bieg życia, 3. ruch ciała, 4. czynności i stany fizjologiczne, sprawność i wydolność organizmu, zmysły, choroby, leczenie, 5. dbałość o ciało.

⁶ Zob. Buttler 1967; Pisarek 1967; Miodunka 1980; Tokarski 1984, 2013; Handke 2010.

⁷ Literatura przedmiotu jest na tyle obszerna, że nie sposób przywołać wszystkich pozycji, zob. publikacje wskazane wyżej.

1. Podpole ciała, jego części, cechy fizyczne, wygląd

Wśród 110 leksemów tworzących podpole 1. ciało, jego części, cechy fizyczne, wygląd można wyróżnić 48 nazw odnoszących się do części ciała, m.in. są to nazwy dotyczące kończyn górnych i dolnych, nazwy twarzy i jej części, nazwy narządów wewnętrznych: *bełch* || *bełk*, *trybuch* 'brzuch', *biedro* 'biodro, kulsza', *brzuch* 'brzuch, żołądek', *cerep* 'czaszka ludzka', *gardziel* 'gardło; lud wyrazu gardło nie używa, tylko gardziel, a u dzieci *gardziotko*', *garść* 'dłoń', *gęba* 'pysk, twarz, w gębę mu dał, tj. w pysk. Pasek pisze tak samo. Gęba szeroko otwarta – *ziapa*', *goleń* 'część nogi od kostki do kolana', *gubek*, *gubki* 'brzuszc, brzuscze, brzusiec u palca, stąd przegub, przeguby' (D), *ikra* 'łydka' (D), *jęzor* 'ozor, język', *jucha* 'krew', *kałdun* 'brzuch, żołądek', *klumpie* 'uda' (D), *kłosek* 'nazwa dziecinna członka męskiego', *kłykiec*, *kłykut* 'część palca, zewnętrzna część stawu', *krzesła* 'obie lędźwie, np. boli mię w krzesłach', *kulsza* 'biodro, wybić, wywichnąć nogę w kulsy', *lalka* 'żrenica w oku, czarny środek, przez który się patrzy [...]', *łyta* 'warga wystająca', *łyta* 'goleń, łydka', *mieziany* 'palec, *miziniac* – mały palec u ręki, [*mizionek* (D)]', *nery* 'nerki', *nochal*, *nosal* 'wielki nos', (*na*) *oblicu* 'na twarzy, np. *ma krosty na oblicu*, *piegowaty na oblicu*' (D), *oko* '1) narząd wzroku ludzi i zwierząt', *pierscionek* 'otwór zewnętrzny kiszki oddechowej', *plośnia* v. *plošnica* 'stopa, podbicie u nogi' (D), *pośladek* 'zadek [...]', *pótytek* 'półdupek, np. *zbiłem sobie prawy półtytek*; rzyć w starej polszczyźnie: *zadek*', *przeięcina* 'wklęsła część stopy ludzkiej w połowie długości między piętą i palcami, gdzie się stopa ta pod spodem przegina', *puca* 'twarz tłustego dziecka', *ramię* 'ramię' (D), *rency* || *ręcy* 'ręce', *siurek* 'członek u chłopca' (D), *sustaw* 'stawy w palcach u rąk', *śwanc* 'członek wstydlivy męski', *trybuch* 'brzuch, kałdun', *widelka* 'miejsce poniżej krtani u osady szyi, gdzie dołek nad deską piersiową a obojczyki tworzą rodzaj rozwartych widel', *zęboma* || *zemboma* 'zębami (6-ty przyp. licz. mn.)' (D), *ziapa* 'gęba rozwarta, np. *otworzył ziapę jako wrota*', *ziobro* 'żebro'.

W omawianym subpolu mieści się 36 określeń wyglądu człowieka, wśród których najliczniej reprezentowane są wyrazy nazywające człowieka otyłego, grubego oraz chudego. W tej grupie leksemów dominują określenia nacechowane emocjonalnie, często eksponujące niedostatki urody, defekty fizyczne bądź cechy charakterystyczne wyglądu: *bareta*, *badeta*, *grubas* 'człowiek otyły', *białokorowaty* 'białowłosy, człowiek z białymi brwiami i zarostem twarzy', *brzydość* 'brzydactwo' (D), *butrym*, *butryn* 'otyły człowiek, niezgrabny, ociężalec', *choscowaty*, *choscowy* 'np. wół lub człowiek – chudy, nędzny', *chuchro* 'mizernactwo, nędzota, istota wątła' (D), *chuderlawy* 'wątły, szczupły', *cięciwa* 'chudy, cienki jak cięciwa: *wysechł jak cięciwa*', *gradowaty*, *dziobaty* 'ospowaty', *gula* 'przydomek człowieka z narością na głowie', *kadeta* 'grubala, grubas, człowiek z wielkim brzuchem, wyraz pochodzi od *kadź*', *karkuc* 'człowiek karłowaty, mały, krępy, pień sękaty, niski' (D), *kędzierowaty* 'kędzierzawy, z kręcącymi się włosami na głowie', *koćkodan* 'straszydło, cudak: mówią

zarówno o mężczyznach jak kobietach, *kurdupel* 'człowiek niski, niewyrosły', *tych* 'łysina', *tychun*, *tys* 'człowiek łysy', *mazepa* 'wyraz na oznaczenie złośliwie szpetnego człowieka' (D), *nochal*, *nosal* 'człowiek z wielkim nosem', *nieurodliwy* 'szpetny, nieładny', *ogorzelina* 'opalenie ciała na słońcu', *osobisty* 'okazały, tęgi', *podufały* 'człowiek gruby, tęgi' (D), *pokraka* 'potwor, niezgraba', *pozorzysty* 'okazały, tęgi', *teżny*, *nietężny* 'tęgi, nietęgi', *urodliwy* 'przystojny, dorodny', *wichur* 'kędzior włosów nie przczesanych', *włochaty* 'włosisty, kudłaty, kosmaty'.

W podpolu, w którym zebrano nazwy związane z fizycznością człowieka, można wyodrębnić krąg wyrazów odnoszących się do sprawności i wydolności organizmu. Należy tu 25 jednostek leksykalnych, które najczęściej podkreślają niewysokie parametry wydolnościowe ludzi, skupiają uwagę na słabej zdolności do pełnienia określonych funkcji organizmu. Nielicznie występują tu nazwy człowieka wydolnego i sprawnego: *bzdziel* 'nazwa żartobliwa i lekceważąca zarazem. O człowieku bezsilnym mówią: *mocny jak bździny*', *caban* 'niezgrabny', *duzować*, *nieduzować* 'być rzeźkim, nie być rzeźkim, n.p. *stary jesce duzuje* tj. jeszcze jest silny i rzeźki', *duzy*, *duzsy*, *najduzsy* 'silny lub mocny, mocniejszy, najmocniejszy', *gatajda* 'powolny, łazuga' (D), *gramajto* 'niezgrabny' (D), *hibitny* 'gibki' (D), *koślawiec* 'człowiek kulawy', *koślawy* 'krzywy, kulawy', *krzepki* || *kreпки* 'silny, mocny, jary', *kulchawiec*, *koślawiec* 'człowiek kulawy, nazwa pogardliwa', *niemogientny* 'nieodolny, niemogący, niezdara' (D), *niemrawy* 'nieruchawy, powolny, rozlazły', *nieruchawy* 'powolny, ociężały, flegmatyczny', *niezgrabota* 'człowiek niezgrabny', *niezguławy* 'niezdara', *sprawy* 'zwinny, zręczny, dobrze sprawiający się', *sultan* 'mańkut, leworęki' (D), *tłomok* 'człowiek ociężały, ociężalec, niezgrabiasz, zawalidroga', *uwal* 'ociężalec; *uwalny* – ociężały, niezgrabny', *zaziając się*, *zziając*, *zadychać się* 'zmęczyć, zadyszeć się', *zmac się* 'zdźwigać się, spracować, zmęczyć czyli wyjść z mocy', *zywiuscy* (z rus.) 'pełen życia, trudny do zabicia'.

Jeden leksem odnosi się do płci: *Kaska-wojtek* 'hermafrodyta' (D).

2. Podpole rozwój ciała, bieg życia

Podpole rozwój ciała, bieg życia tworzy 49 nazw, wśród których występują wyrazy odnoszące się do okresu prenatalnego, narodzin i dzieciństwa (najlicniejsza grupa), dorastania, starzenia się i śmierci. Często są to określenia z różnymi odcieniami zabarwienia uczuciowego (żartobliwe, pogardliwe czy pieszczotliwe zwłaszcza w stosunku do dzieci): *babina*, *babinka*, *babiono* 'stara kobiecina, *babiono* oznacza najwątleszą postać starej baby', *bachor* 'benkart lub żydziak, wreszcie złośliwa nazwa własnych dzieci', *bęben*, *bębetuch*, *bębetunek*, *bech* 'dzieciak', *buł*, *zuł* 'zamiast był, żył od słów: być, żyć', *byk* 'chłopiec, wyrostek, nazwa dawana zwykle próżniakom, chłopcom szybko podrastającym więcej w ciało niż w rozum, np. *syn jego już duży byk*' (D), *caśny*, *niecaśny* 'np. dziecko *caśne* czyli we właściwej porze urodzone, *niecaśne*

nie we właściwym czasie przybyłe na świat, przedwczesne', *chłopak* 'chłopak', *chłoptas* 'chłopczyk sporo podrastający' (D), *chren, stary chren* (rus.) 'człowiek zgrzybiały, niedołężny ze starości', *ciążarna* 'brzemienna', *dziad, stary dziad* 'człowiek sędziwy', *dziatulki, dziatuleńki* 'dziatki, dziateńki, dzieci' (D), *dzieciacono* 'dzieciaczyna', *dzieciami* 'dziećmi, w 6-ym przypadku licz. mn', *dziewcak* 'dziewczyna-podłotek, np. od lat 10 do 15-tu', *fąfel* 'smarkacz', *fąfel ten!* pędrak, bęben', *fluk* 'malec, niedorostek, smarkacz', *jegodka* 'pieszczotliwa nazwa dziewczęcia' (D), *kryjan* 'chłopiec, chłopak, mniej więcej od lat 7-miu do 14-tu', *kryjanicha* 'dziewczynka, mniej więcej od lat 7-miu do 12-tu', *muc, ty mucu* 'nazwa dawana dzieciom i niedorostkom', *nie sama* 'kobieta brzemienna, ciężarna, przy nadziei, w ciąży', *piec się rozwalit* 'wyrażenie przenośne, dawniej pospolicie używane na oznaczenie narodzin dziecka, położu kobiety, np. ojciec mówi po położu żony: *piec się u mnie rozwalit*' (D), *pierwiastka* 'kobieta w pierwszej ciąży, przy pierwszym położu', *pomrzeć* 'umrzeć', *skrzepnąć* 'o chrześcijaninie mówią, że umarł, o zwierzęciu, że zdechło, a o żydzie i niechrześcijaninie, że skrzepł; wyrażenie to wychodzi z użycia', *siksa* 'przezwiśko szydne dziewcząt' (D), *siurek* 'przezwiśko wyrostka, gamonia, smyka' (D), *smurgiel* 'smarkacz, gdy mowa o dzieciach', *smurglica* 'dziewczyna niedorośła, niezdatna jeszcze do pracy' (D), *śmierdziel, smrod* 'łając dzieci', *śpąder* 'malec' (D), *truna, trunna* 'trumna', *umer, pomer* 'zmarł', *umerlak* 'zwłoki człowieka umarłego, ciało nieboszczyka', *wiekować* 'długo żyć' (D), *wymnożyć się* 'porodzić, gdy mowa nie tylko o zwierzętach, ale i o niewiastach' (D), *zastąpić* 'zostać brzemienną, zająć w ciąży', *zlegnąć* 'porodzić, odbyć połóg, gdy mowa o kobiecie'.

3. Podpole ruch ciała

W podpolu 3. ruch ciała mieści się 27 określeń związanych z przemieszczaniem się (zwłaszcza szybkim), zatrzymywaniem się, a także wykonywaniem różnych rodzajów ruchu: *goniut* 'zamiast gonił, od *gonić*', *cochać się* 'trzeć się o jakiś przedmiot, np. miejscem swędzącym', *drzeć* 'w znaczeniu *rypać*, podążać z wielką szybkością, np. *drze jak opętany, wziął nogi za pas i zdziera*' (D), *na dybkach* 'na palcach, chodzić na palcach [...] (D), *dymać* 'biec bardzo szybko', *dźwergać* 'wierzgać', *galej, galej, galeści* 'mowa o powolnie idącym, kulawym' (D), *gałający* 'chodzić suwając nogami' (D), *gibać się* 'kołysać, chwiać się, np. w pieśni *hej nie gibaj się kalinowy moście*', *gibotać* 'chwiać się, uginać na boki', *gramolić się* 'wdrapywać się o ciężale' (D), *hycać* 'podskakiwać, skakać', *kidać* 'rzucać, ciskać', *kikut-štukut* 'mówiąc o ruchach idącego kulawego człowieka', *kopersać* 'szturać czymś', *latać* 'biegać, lud tutejszy nie używa prawie nigdy wyrazu *biegać*, ale zawsze *latać*, np. *lataj, lataj*, czyli *biegnij, biegnij, poleciał do matki*' (D), *łap-cap, łapu-capu, łapas-capas* 'chwytanie bezładne w pośpiechu', *opynić się* 'zatrzymać się na dłużej z powodu jakiejś okoliczności', *ostać*,

ostawać 'zostać, zostawać; *ostający* — zostając, np. *Marysia zachorowała ostający na służbie*, tj. gdy służyła, *poćma* (t. j. pódźma) 'pójdźmy, od *pójsć*', *przeć* 'biedz lub jechać bardzo szybko, np. patrząc na człowiek a ścigającego się konno i oddalającego się szybko, mówią: *to poper*' (D), *rypać* 'biec, iść z pośpiechem; *rypaj do miasta*', *siąd* 'siadł, wsiadł, np. w starej pieśni siąd na konia' (D), *tępać* 'tupać' (D), *wejsed, wnised* 'wszedł, zdzierać' w znaczeniu zmykać, uciekać najpośpieszniej' (D), *żgać* 2) 'iść pośpiesznie'.

4. Podpole działania ciała, czynności i stany fizjologiczne, zmysły, choroby, leczenie

Podpole działanie ciała, czynności i stany fizjologiczne, zmysły, choroby, leczenie liczy 98 jednostek leksykalnych, wśród których najliczniejszą grupę (59) tworzą nazwy chorób, stanów chorobowych i ich objawów, a także chorych. Można wyróżnić w tym kręgu tematycznym zbiór nazw ogólnych (18) odnoszących się do chorowania, samopoczucia, objawów, a także skutków chorób i kontuzji: *cherlać* 'kwękać, długo słabować', *cherlak* 'chorowity, nędzny', *cherlakowaty* 'chorobliwy', *doskwierać* 'dokuczać', *doskwierny* 'dokuczliwy', *kuka* 'w mowie dzieci i nianiek wszelkie skaleczenie, stłuczenie', *kulchać* 'kulać', *linieć* 'schnąć w chorobie' (D), *odebrało (mu)* 'lub odjęto, np. nogę, rękę, połowę ciała — obezwładnienie z powodu choroby', *odpaść w chorobie* 'dostać recydywy, przychodząc do zdrowia powtórnie zachorować', *słabować* 'niedomagać', *smaga* 'gorączkowa suchość w ustach chorego', *przebrać rękę* 'sforosować pracą przy żniwie sierpem lub kosą, tak, że przez dni kilka do pracy jest niezdatną', *śwanek* 'blizna po wrzodziance' (D), *(do) śmierci podobny* 'tak mówią o człowieku bez nadziei życia, umierającym' (D), *zachorzeć* 'zachorować', *zaskwierać, doskwierać* 'dokuczać', *zdrowicko* 'zdrowie, zwłaszcza przy zapytaniu: jak wase zdrowicko?'

Na podstawie materiału zgromadzonego przez Z. Glogera możemy stwierdzić, że XIX-wiecznych mieszkańców okolic Tykocina najczęściej trażyły choroby skóry lub dolegliwości związane ze skórą. Wynotowano 14 tego typu nazw: *bombel, pempel* 'na ciele odstanie skóry', *burchiel* 'bąbel narwany lub odparzony na ciele', *ciemieniuchi* 'wysypka na głowie małych dzieci', *guga* 'guz, wypukłość', *gula* 'gałka, guz, kula, narość', *guziótek* 'guz niewielki, zwłaszcza na ciele', *kokosianka* 'gatunek zaraźliwej brodawki skórnej', *kuzajka* 'kokosianka' (D), *obsiepać* 'gdy od zimna skóra na rękę się posieka, mówią, że się ręce obsiepały, *posiepały*' (D), *pomorkowa krosta* 'karbunkuł, czarna krosta', *pozaskorze, pozaskorzu* 'za skórą, np. *kw me pozaskorzu męcy*, tak mówią ci, którzy każą sobie co pewien czas kw puszczać' (D), *włosiennica* 'rana z zapalenia gruczołów skórnych na nogach, trudna do zagojenia, leczona ziele krwawnikiem', *zajedzie* 'jątrzenie się skóry w kątach ust', *zanokcica* 'obranie się palca przy paznociu' (D).

Mniej licznie w omawianym zbiorze leksemów zostały poświadczone nazwy odnoszące się do dolegliwości związanych z układem oddechowym (7): *chrzypławy* 'zachrypnięty' (D), *ciężar*, *ciężaru dostać* 'w kanale oddechowym', *dychawica* 'astma, którą lud leczy odwarem z *podbiału* i *bobownika*', *dychawiczny* 'człowiek lub koń, chory na dychawicę', *dychawicowaty* 'dychawiczny', *kachnąć* 'kaszlnąć, *kachać* – *kaszlać*, *kachu*, *kachu*, *kaślać*' (D), *zawłki* 'choroba gruczołów gardłanych u dzieci', i trawiennym (5): *biegunka* 'rozwolnienie, djarja; leczą młodemmi makówkami', *rznięcka* 'rznięcie żołądka, ból silny w żołądku' (D), *zgaga* 'gdy kto cierpi na zgagę, mówią, że *glista mu się poscała*', w tym z jamą brzuszna: *kiła* 'ruptura, uraz', *uraz* 'defekt, kalectwo ciała, zwykle nazywają tak kiłę i rupturę'.

5 jednostek należy do grupy nazw związanych z chorobami zakaźnymi: *ciotucha* 'febra, zimnica', *frebra* 'febra, zimnica; leczą nieraz gwałtownym przestraczem', *ograska* 'tak nazywano dawniej febrę, czyli zimnicę, niekiedy tylko używano nazwy zimnica lub ciotucha, zawsze ograska. Nazwa febra weszła dopiero w powszechne użycie około połowy 19-ego wieku' (D), *pomorek* 'pomor epidemiczny, zwłaszcza na bydło. We wsi Złotorji, droga w polu na stary grzebalnik z czasow powietrza, zowie się dotąd *pomorkową drożką*, *zydowka* 'krosta morowa czarna, inaczej *pomorkowa*'. Kolejne 4 wiążą się z chorobami narządów zmysłów: *dursać* 'żgać, klóć, np. *zaceło mnie dursać w uchu*' (D), *głuch* 'człowiek głuchy, niesłyszący zapytania', *kaz* 'skaza na oku' (D), *kuroślep* 'choroba oczu, polegająca na złym widzeniu po zachodzie słońca', a 3 z układem tkankowym: *odbit* 'nabieranie na nodze, odparzenie' (D), *otręt* 'odbicie ciała na podszwie, a zwykle na pięcie u boso chodzących, cierpienie bolesne i dość długo ciągnące się', *padać się* 'pękać, odpadać, ciało lub skóra *pada się*, czyli psuje, pęka, odpada wskutek ran, chorób, odleżenia'.

Sporadyczne notacje mają nazwy związane z chorobami psychicznymi: *błąd mieć*, *błądu dostać* 'dostać obłąkania, obłądu', *bredny* 'obłąkany, bredzący z powodu pomieszania umysłu' i układu krwionośnego: *sukrawica* 'krew z nosa idąca'.

24 nazwy tworzą podgrupę określeń dotyczących fizjologii: *cętwić* 'czuwać w nocy' (D), *chrachać*, *chrachnąć* 'chrząkać, odchrząknąć' (D), *ciar* 'dreszcz, przeszył mnie ciary' (D), *cykawka* 'czkawka' (D), *cykać* 'czkać' (D), *glut* 'smark z nosa', *grabieć* 'kostnieć od zimna, np. *ręce mi zgrabiły*', *hopkanie* 'odbijanie żołądkowe' (D), *kaku* 'wyrażenie dzieci i piastunek, pochodzące zapewne od łacińskiego *caco* – iść na stołek', *kozytki* 'łachotki' (D), *myśka* 'gdy kto dostanie w powiece chwilowej drgawki, mówią: *myśka przebiegła*' (D), *natura* 'nasienie ludzkie', *odcyknąć*, *odecknąć się* 'obudzić' (D), *pręgać* 'chrząkać' (D), *przyspać*, *przysnąć*, *przysypki* 'przyspanie' (D), *scykać* 'mieć czkawkę, czkać' (D), *siki* 'uryna, mocz', *śloza*, *ślozka*, *ślozeńka*, *ślozulka*, *ślozulecka*, *ślozuleńka* 'łza, łezka itd.', *wzdychnąć* 'westchnąć' (D), *zachwycenie* 'letarg, *on nie jest w zachwyceniu*' (D), *zgurbonić się*, *zgarbonić* 'pogarbić' (D).

Zarejestrowane przez Z. Glogera leksemy, należące do podgrupy zmysły (9), najczęściej odnoszą się do zdolności widzenia, rzadziej wężania: *dozrok* 'dojrzenie, wglądanie, pilne baczenie, dozór, dozorowanie' (D), *niuchnąć* 'wąchnąć raz jeden', *okazowanie czego* 'pokazywanie', *pachać* 'węchać', *spojrzeć* 'spójrzeć' (D), *widz* 'w trybie rozkazującym od widzieć, mówią *nie widź*, ale *widz*, także w gniewie nie: *widzisz go ale widz go!*, *wyrzycić*, *wywalić ślepie* 'wytrzeszczyć, zrobić wielkie oczy', *wyrap* 'wytrzeszczający oczy'.

Określenia dotyczące leczenia i zdrowienia stanowią zbiór liczący 15 jednostek leksykalnych, wśród których dominują formacje słowotwórcze z rdzeniem *-lek-* odnoszące się do leczenia: *babić*, *babkować* 'być akuszerką', *babka* 'akuszerka', *dochtorka* 'doktorka, akuszerka', *emena* 'enema, lewatywa', *krzepieć* 'mocnieć, nabierać siły po chorobie', *lekować*, *wylekować*, *podlekować*, *polekować*, *zalekować* 'leczyć itp.', *lescotki* 'dwie deseczki, służące do obwiązania złamanej kości u ręki lub nogi', *trojanka* 'lekarstwo z wódki, uparzonej z tłuszczem i pieprzem', *ułańskie smarowanie* 'gorzałka jako lekarstwo', *tajno* 'odchody; psie łajno używane jest od bólu gardła', *maik* 'owad, który, zamarynowany w oliwie, uważany jest za lekarstwo od szalenizny'.

5. Podpole dbałość o ciało

Najmniej liczną grupę w polu CIAŁO CZŁOWIEKA stanowią określenia z subpola 5., czyli związane z dbałością o ciało (13), a ściślej rzecz biorąc – tak wynika z materiału badawczego – z dbałością o włosy: *cuchrać* 'czochrać' (D), *cupierzyć*, *wycupierzyć się* 'stroić głowę przesadnie', *iskać*, *wiskać* 'szukać we włosach wszy. Zwykle latem w święta po południu matki miały czas najswobodniejszy do wyrządzania tej przysługi swoim dzieciom', *kocmoła* 'dziewczyna brudna, piecuch; do chłopców nie stosują tej nazwy', *kosa* 'włosów niewieścich 'warkocz, wyraz ten ma wspólny źródłosłów z wyrazami: kosmyk i kosmaty' (D), *opacholić*, *osmycyć* 'ostrzyć krótko włosy, jak u pacholków i smyków bywało', *spuścić włosy* 'ostrzyć, podstrzyć włosy', *ślapatucha* 'dziewczyna zaszlapana błotem', *wiskać* 'iskać, wyszukiwać komuś wszy we włosach', *wsel*, *wsywy* 'człowiek zawoszony'.

Wnioski

Z przedstawionej analizy wynika, że w polu CIAŁO CZŁOWIEKA, liczącym 298 jednostek, największe, a tym samym najbardziej wyraziste są podpole 1. ciało, jego części, cechy fizyczne, wygląd (110) i 4. czynności i stany fizjologiczne, zmysły, choroby, leczenie (98), które łącznie grupują 70% wszystkich leksemów należących do omawianego kręgu tematycznego. Należą tu głównie wyrazy używane w codziennej komunikacji, bez których trudno się obyć w powszednim życiu, a więc nazwy części ciała (rąk, brzucha, twarzy

i ich części), nazwy odnoszące się do wyglądu człowieka, eksponujące jego najbardziej charakterystyczne cechy fizyczne, często ujemnie waloryzowane i świadczące o niedostatkach urody (otyłość, nadmierna szczupłość, niewysoki wzrost, duży nos, brzydka cera, brak lub nadmiar włosów) lub ogólnie brak urody, nazwy chorób, stanów chorobowych i ich objawów, wśród których pod względem liczbowym wyróżniają się określenia dotyczące chorób skóry. Mniej liczne są podpoła 2. rozwój ciała, bieg życia (47), 3. ruch ciała (29) oraz 5. dbałość o ciało (13).

Zauważalną cechą leksyki skupionej w polu CIAŁO CZŁOWIEKA jest jej synonimiczność. Mamy tu do czynienia z synonimami (leksykalnymi i słowotwórczymi⁸), którymi są wyrazy równoznaczne, jak i bliskoznaczne⁹. Synonimy, obecne niemal we wszystkich wskazanych podpolach semantycznych, tworzą szeregi zbudowane od 2 do 9 elementów o różnym nacechowaniu emocjonalnym. Najliczniejszą grupę stanowią szeregi dwuelementowe, np.: 'biodro': *kulsa, biedro*, 'wielki nos' *nochal, nosal*, 'twarz': *gęba, oblice*, 'część palca, zewnętrzna część stawu': *kłykieć, kłykut*, człowiek niski: *karkuć, kurdupel*, 'człowiek z ospowatą cerą': *gradowaty, dziobaty*, 'człowiek łysy' *tychun, łys*, 'silny, mocny': *duży, krzepki* || *kreпки*, 'przepuklina': *kita, uraz*. Częste są także szeregi składające się z trzech synonimów, np.: 'goleń, łydka': *goleń, ikra, łyta*, 'członek męski': *kłosek, siurek, śwanc*, 'powolny': *niemrawy, nieruchawy, gałajda*, 'kulawy': *kulchawiec, koślawiec, koślawy*, 'stara kobieta': *babina, babinka, babiono*, 'dziewczynka, podlotek': *dziewcak, kryjanicha, smurglica*, 'guz': *guga, gula, guziołek*, 'febra': *ciotucha, frebra, ograska*. Nieliczne są szeregi zbudowane z czterech synonimów: 'człowiek brzydki': *koćkodan, mazepa, nieurodliwy, pokraka*, 'brzuch': *bełch* || *bełk, trybuch, brzucho, kałdun*, 'smarkacz': *fąfel, fluk, siurek, smurgiel*. Pięcioelementowy szereg synonimiczny reprezentują nazwy odnoszące się do 'człowieka chudego': *choscowaty, choscawy, chuchro, chuderlawy, cięciwa*, a z sześciu synonimów utworzone są dwa szeregi: 'niezgrabny': *caban, gramajto, niemogientny, niezgrabota, niezguławy, uwalny*, 'ża': *śloza, słozka, słozeńka, słozulka, słozulecka, słozuleńka*. Sporadycznie występują szeregi siedmio- i dziewięcioskładnikowe: 'dzieciak': *bęben, bębetuch, bębetunek, bech, bachor, muc, śpąder*, 'człowiek otyły': *bareta, badeta, grubas, butrym, butryn, kadeta, podufały, osobisty, pozorzysty*.

Zaobserwowana w powyższym materiale redundancja jest skutkiem różnych technik nominacyjnych, głównie derywacji morfologicznej, a także semantycznej i zapożyczeń językowych. W prezentowanym materiale

⁸ Synonimia słowotwórcza obecna jest w polszczyźnie od doby staropolskiej do czasów współczesnych (zob. np. Białoskórska 1994; Buttler 1984; Jankowiak 2005: 81, 2015: 217-227; Kleszczowa 2003: 152; Szczaus 2005).

⁹ Zob. Markowski 2012: 96. Należy podkreślić, że identyczność semantyczna dwu różnych jednostek leksykalnych jest w języku naturalnym stanem wyjątkowym (zob. Filar 2010: 43). Teresa Skubalanka, powołując się na ustalenia logików, formułuje opinię, że „nie ma np. w języku całkowitych dubletów wyrazowych, nie ma wyrazów jednoznacznych” (Skubalanka 1970: 436).

odnotowano nieliczne derywaty syntaktyczne. Ciekawie przedstawia się szereg synonimiczny odnoszący się do wyrazu *łza*, który tworzą deminutywa i spieszczenia. Zdrobnienia są znamioną cechą języka ludowego i w odróżnieniu od polszczyzny ogólnej występują w nim z dużo większym natężeniem. Andrzej Gawroński (Gawroński 1928), jeden z prekursorów polskich badań nad deminutywami, oraz Kazimierz Nitsch (Nitsch 1911: 65) wskazali, że w gwarze pełnią one głównie funkcje emocjonalne, z kolei Leon Kaczmarek zauważył, że deminutywa w mowie ludu nie są wyrazem specjalnego nastroju uczuciowego, ale utylitaryzmu, nadają zabarwienie stosunkowi ludzi do świata: „Lud [...] odnosi się do osób, przedmiotów, roślin, zjawisk atmosferycznych itp., jemu użytecznych, nieobojętnych, zupełnie inaczej niż do nieużytecznych lub szkodliwych” (Kaczmarek 1936: 142). Halina Karaś zaznacza, że:

W gwarach ludowych występuje tendencja do większej ekspresji wypowiedzi niż w języku ogólnym. W części wynika to z mówionej formy przekazów, w części wiąże się z cechami intelektualnymi użytkowników idiolektów. Tendencje do ekspresywności przejawiają się w szczególności w słowotwórstwie i słownictwie oraz w składni. Z mówioną (ustną) formą przekazu wiąże się skłonność do tworzenia (często intensywnych) zdrobnień i spieszczeń (Karaś b.r.).

W tym kontekście rozbudowaną grupę zdrobnień odnoszących się do *łzy* należy interpretować w kategoriach pragmatycznych jako językowy wyraz emocjonalnego, dodatniego stosunku ówczesnych użytkowników polszczyzny gwarowej do *łez*, jak i do *płaczu*, którego są one przejawem.

Pod względem budowy niemal wszystkie szeregi synonimiczne są jednorodne, utworzone przez jednostki jednowyrazowe, co bezpośrednio wynika ze specyfiki materiału zgromadzonego w omawianym polu, w którym nazwy wielowyrazowe zostały poświadczane sporadycznie. Stąd też szeregi mieszane są nieliczne: *chren, stary chren; wyracyć, wywalić ślepie; barsc, prawy barsc*.

Ze względu na budowę składników szeregów synonimicznych wyróżnić można warianty słowotwórcze, czyli synonimy różniące się formantami, np.: *babina – babinka – babiono; bęben – bębetuch – bębetunek; dziatunki – dziatuleńki; śloza – ślozka – ślozeńka – ślozulka – ślozulecka – ślozuleńka; nochal – nosal; kłykieć – kłykut; tyłchun – tys; koślawiec – koślawy; wsel – wsywy*.

W polu CIAŁO CZŁOWIEKA mniej licznie zostały poświadczane inne relacje semantyczne. Zaledwie kilka przykładów można wskazać w zakresie polisemii¹⁰: *nochal, nosal* ‘wielki nos’, ‘człowiek z wielkim nosem’; *bachor* ‘bękart’, ‘żydziak’, ‘złośliwa nazwa własnych dzieci’, *brzuch*, *kałdun, trybuch* ‘brzuch’, ‘żołądek’; *gula* ‘gałka, guz, kula, narość’, ‘przydomek człowieka z narością na głowie’.

¹⁰ Polisemieę traktuję tu jako wieloznaczność, czyli posiadanie przez wyrażenie językowe (morfem, wyraz, zwrot lub zdanie) kilku znaczeń, zob. hasło *polisemia* w: Polański 1993: 408.

Relacje partytywne (meronimia)¹¹, odzwierciedlające zależność część – całość między wyrazami, widoczne są w następujących przykładach, np.: *gęba* ‘pysk, twarz’ (holonim) → *nochal, nosal* ‘wielki nos’, *oko* ‘narząd wzroku ludzi’ (komeronimy¹²); *oko* ‘narząd wzroku’ (holonim) → *lalka* ‘żrenica w oku, czarny środek, przez który się patrzy’ (meronim); *rency* ‘ręce’ (holonim) → *garść dłoń, remie* ‘ramię’ (komeronimy); *garść dłoń* (holonim) → *mieziany* ‘palec’ (meronim); *mieziany* ‘palec’ (holonim) → *gubek, gubki* ‘brzuszczyk, brzuszcze, brzusię u palca, stąd przegub, przeguby’, *kłykieć, kłykut* ‘część palca, zewnętrzna część stawu’, *sustaw* ‘stawy w palcach u rąk’ (komeronimy); *pośladek* ‘zadek’ (holonim) → *połyzytek* ‘półdupek’ (meronim). Jak wynika z przedstawionych przykładów, relacje partytywne uwidoczniły się przede wszystkim w nazwach odnoszących się do ciała i jego części.

W analizowanym polu zaobserwowano także hiponimię¹³, czyli hierarchiczne uporządkowanie powiązań między wyrazami. Hiponimia, odzwierciedlająca skłonność ludzkiego umysłu do grupowania wertykalnego, wyraża stosunek semantyczny: nadrzędny (hiperonim) → podrzędny (hiponim) – *gęba* ‘pysk, twarz’ (hiperonim) → *ziapa* ‘gęba rozwartą’ (hiponim); *mieziany* ‘palec’ (hiperonim) → *mizinię, mizionęk* ‘mały palec u ręki’ (kohiponimy¹⁴); *chłopak* (hiperonim) → *byk* ‘chłopiec, wyrostek, nazwa dawana zwykle próżniakom, chłopcom szybko podrastającym więcej w ciało niż w rozum’, *chłoptas* ‘chłopczyk sporo podrastający’, *kryjan* ‘chłopiec, chłopak, mniej więcej od lat 7-miu do 14-tu’ (kohiponimy), *bęben* ‘dzieciak’ (hiperonim) → *bachor* ‘bękart’ (hiponim).

Zarówno wielkość pola CIAŁO CZŁOWIEKA (298 jednostek znaczeniowych), jak i rozbudowane relacje semantyczne, głównie synonimia, wiążące wyrazy w polu świadczą o jego wyrazistości oraz wadze tego fragmentu rzeczywistości pozajęzykowej w życiu i kulturze XIX-wiecznych użytkowników gwary tykocińskiej. Warto jednak zaznaczyć, że przedstawiony materiał stanowi zaledwie fragment większej całości. Pełen obraz życia i kultury tykocińskiej zakodowanej w XIX-wiecznej leksyce zebranej przez podlaskiego leksykografa wyłoni się z analiz całego materiału, co jest przedmiotem odrębnej pracy.

¹¹ Meronimia jest jedną z podstawowych relacji semantycznych, jest również ważnym zjawiskiem językowym, ponieważ opisuje powszechny proces podziału danych obiektów na części, którego mniej lub bardziej świadomie zawsze dokonuje człowiek, np. w percepcji wzrokowo-słuchowej, w relacji wnioskowania itp. (zob. Mikołajczak-Matyja 2008: 41).

¹² Komeronim to wyraz, który wraz z innymi wyrazami pozostaje w relacji meronimii do określonego słowa, zob. Stobiecki 2011: 169–170.

¹³ Hiponimia jest podstawową relacją semantyczną. Pionowe grupowanie słownictwa polegające na zestawianiu wyrazu o znaczeniu ogólnym i wyrazu o znaczeniu szczegółowym różnicuje i porządkuje pokrewne semantycznie leksemy.

¹⁴ Kohiponim to wyraz, który wraz z innymi wyrazami pozostaje w relacji hiponimii do określonego słowa, zob. Stobiecki 2011: 169.

Literatura

- Białoskórska M., 1994, *Staropolskie semantyczne dublety słowotwórcze rzeczownikowe i ich kontynuacja w polszczyźnie XVI oraz XX wieku*, w: M. Kucala, Z. Krążyńska (red.), *Studia historycznojęzykowe I*, Kraków: Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, s. 29–41.
- Buttler D., 1967, *Koncepcja pola znaczeniowego*, „Przegląd Humanistyczny” 2, s. 41–59.
- Buttler D., 1984, *Zmienność znaczeń wyrazów w polszczyźnie przelomu XIX i XX wieku. III. Repartycja semantyczna dubletów słowotwórczych*, „Poradnik Językowy” 5, s. 276–289.
- Dubisz S., 2002, *Język – historia – kultura (wykłady, studia, analizy)*, t. 1, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Filar D., 2010, *Synonimia leksykalna w leksykologii i leksykografii polskiej*, „Roczniki Humanistyczne” 6, s. 41–57.
- Gawroński A., 1928, *Szkice językoznawcze*, Warszawa: Wydawnictwo Gebethner i Wolff, s. 199–217.
- Gloger Z., 1893, *Słownik gwary ludowej w okr. tykocińskim*, „Prace Filologiczne” IV, s. 795–904.
- Handke K., 2010, *Pole semantyczne barw fioletu w twórczości Stefana Żeromskiego*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 45, s. 49–64. <https://doi.org/10.11649/sfps.2010.003>
- Jankowiak L.A., 2005, *Słownictwo medyczne Stefana Falimirza*, t. 1, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (SOW).
- Jankowiak L.A., 2015, *Synonimia w polskiej terminologii medycznej drugiej połowy XIX wieku (na podstawie „Słownika terminologii lekarskiej polskiej” z 1881 roku)*, Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (SOW). <https://doi.org/10.14746/pspsj.2015.22.1.5>
- Kaczmarek L., 1936, *Sposoby spieszceń w wielkopolskiej pieśni ludowej*, „Język Polski” 21, s. 141–147.
- Karaś H., b.r., *Ekspresywne nacechowanie wypowiedzi*, <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=leksykon&lid=564> (dostęp: 23.02.2022).
- Kleszczowa K., 2003, *Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kuryłowicz B., 2005, *Zygmunt Gloger jako językoznawca*, „Roczniki Humanistyczne” 6, s. 61–80.

- Kuryłowicz B., 2006a, *Charakterystyka fonetyczna dziewiętnastowiecznej gwary tykocińskiej*, „Białostockie Archiwum Językowe” 6, s. 41–61. <https://doi.org/10.15290/baj.2006.06.04>
- Kuryłowicz B., 2006b, *Językowy obraz świata roślin w dziewiętnastowiecznych słownikach gwarowych*, w: B. Nowowiejski (red.), *Wokół polszczyzny dawnej i obecnej*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s. 155–167.
- Kuryłowicz B., 2006c, *Tykocińskie nazwy i określenia człowieka w słowniczku Zygmunta Glogera*, w: H. Sędziak, D. Czyż (red.), *Polszczyzna regionalna IV*, Ostrołęka: Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika, s. 295–302.
- Kuryłowicz B., 2007a, *O słowniczku tykocińskim Zygmunta Glogera*, w: I. Kaproń-Charzyńska, J. Kamper-Warejko (red.), *Z zagadnień leksykologii i leksykografii języków słowiańskich*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 87–97.
- Kuryłowicz B., 2007b, *Słowotwórstwo dziewiętnastowiecznej gwary tykocińskiej*, „Białostockie Archiwum Językowe” 7, s. 83–97. <https://doi.org/10.15290/baj.2007.07.08>
- Kuryłowicz B., 2008, *Uwagi o fleksji w tykocińskim słowniku Zygmunta Glogera*, w: H. Sędziak, D. Czyż (red.), *Polszczyzna regionalna V*, Ostrołęka: Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika, s. 162–169.
- Kuryłowicz B., Nowowiejski B., 2020, *Słownik gwary ludowej w okręgu Tykocińskim*, w: B. Nowowiejski, B. Kuryłowicz (red.), *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północno-wschodniej*, cz. 2, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s. 7–205.
- Markowski A., 1990, *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, t. 1–2, Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Markowski A., 2012, *Wykłady z leksykologii*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mikołajczak-Matyja N., 2008, *Hierarchiczna struktura leksykonu umysłowego. Relacje semantyczne w leksykonie widzjących i niewidomych użytkowników języka*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Miodunka W., 1980, *Teoria pól językowych. Społeczne i indywidualne ich uwarunkowania*, Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nitsch K., 1911, *Mowa ludu polskiego*, Warszawa: E. Wende i Sp, Kraków: skład główny Leon Frommer.
- Okoniowa J., Okoń J., 2019, *Zygmunta Glogera „Słownik gwary ludowej w okręgu tykocińskim”. Dopełnienia*, Kraków: Collegium Columbinum.

- Pisarek W., 1967, *Pojęcie pola wyrazowego i jego użyteczność w badaniach stylistycznych*, „Pamiętnik Literacki” 2, s. 493–516.
- Polański K. (red.), 1993, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Skubalanka T., 1970, *Problemy synonimii poetyckiej*, w: M. Głowiński (red.), *Studia z teorii i historii poezji*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, s. 429–445.
- Stobiecki K., 2011, *Teoria semantyki w kontekście hierarchicznych relacji semantycznych*, „Językoznawstwo: Współczesne Badania, Problemy i Analizy Językoznawcze” 5, 167–175.
- Szczaus A., 2005, *Rzeczownikowe synonimy słowotwórcze w polszczyźnie XVI wieku*, Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Tokarski R., 1984, *Struktura pola znaczeniowego (studium językoznawcze)*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tokarski R., 2013, *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Trier J., 1931, *Der Deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg: Heidelberg, C. Winter.

